

**BARDO TODOL IN SLOVENSKA SODOBNA DRAMATIKA
(IVO SVETINA: TIBETANSKA KNJIGA MRTVIH, DANE ZAJC: JAGABABA)**

Gizela Polanc Podpečan
Gimnazija Velenje, Velenje

UDK 821.163.6–2.09:929Svetina I.:929Zajc D.

Razmišljanje opozarja na povezavo med slovensko sodobno dramatiko in vzhodno filozofijo. Analizirati želi drami *Tibetanska knjiga mrtvih* Iva Svetine in *Jagababa*, zadnje delo Daneta Zajca, v povezavi s »tibetansko sveto knjigo življenja in smrti«, imenovano *Bardo Todol*. Posebna pozornost bo namenjena Zasmrtju (Sidpa bardo), vmesnemu stanju med smrtjo in ponovnim rojstvom, kjer se razkrijeta človekova pozitivna in negativna karma.

Bardo Todol, Tibetanska knjiga mrtvih, Jagababa, Ivo Svetina, Dane Zajc

This discussion points to the connection between modern Slovene drama and the Eastern philosophy. It analyses *The Tibetan Book of the Dead*, a drama by Ivo Svetina, and *Jagababa*, the last work of Dane Zajc, drawing attention to their connection with the Tibetan holy book of life and death – *Bardo Thodol*. Particular attention is paid to the »After-Death« (Sidpa bardo), the intermediate state between death and the next rebirth, which reveals man's positive and negative karma.

Bardo Thodol, The Tibetan Book of the Dead, Jagababa, Ivo Svetina, Dane Zajc

Miselne povezave med slovensko literaturo in vzhodno filozofijo je mogoče opaziti na mnogih ravneh ustvarjanja, med drugim tudi v sodobni dramatiki. Opozoriti želimo predvsem na povezavo med sodobno dramatiko in tibetansko mistiko. *Bardo Todol*, »tibetanska sveta knjiga življenja in smrti«, je posebej nagovorila dramatika Iva Svetina in Daneta Zajca.

Ivo Svetina, prevajalec *Barda Todola* iz angleškega jezika, je ob študiju tega temeljnega dela vzhodne filozofije začel snovati lastno dramo o smrti in ponovnem rojstvu, ki ji je dal naslov *Tibetanska knjiga mrtvih*. Dramo je opremil z izčrpnimi spoznanji o tibetanski mistiki in izpostavil svoj odmik od zahodne metafizike, kar je razvidno iz dramskega dogajanja in usode glavnega junaka.

Dane Zajc je že v svoji zgodnji poetični drami *Otroka reke* spregovoril o dveh smrtih: prvo smrt je treba živeti in umreti, druga smrt

pa so samo »pleve telesa«, ki jih odnese veter. V tem se odraža identičnost s tibetansko mistiko, ki razume prvo smrt kot odpoved vsem dejanjem zemeljskega življenja; umreti to smrt pomeni umreti za preteklost in stopiti na pot Razsvetljenja. To misel je Zajc nadaljeval v svojih kasnejših delih, jo radikaliziral v *Grmačah* in se k njej ponovno vrnil v svoji zadnji drami *Jagababa*.

Zaradi obširne problematike se bomo osredinili samo na vprašanje Zasmrtja, vmesnega stanja med smrtjo in ponovnim rojstvom, ter skušali predstaviti tragiko smrtnika, ujetega v zanko karme, kar je sporočilo obeh dram.

Izid Svetinove drame *Tibetanska knjiga mrtvih* (1992) je pomenil izziv v slovenskem kulturnem prostoru. Poniž je v recenziji *Ex oriente lux* (1992) zapisal, da je Svetina tvegala zanimiv poskus pisati o smrti, ki nima več eshatoloških razsežnosti, ampak je pred-

stavljena kot druga oblika življenja. Želja, ki je vodila dramatika, je bil izstop iz sveta, kjer ratio določa meje prostora in časa, in prestop v svet, ki je »totalna Poezija«. Dramaturg Toporišič je v članku Lepi prizori, uprizarjani za mrtve (1992) zapisal, da se je slovenska dramatika s Svetinovo dramo podala v neraziskano področje, ki ga je avtorju uspelo približati »z bleščečo pesniško govorico«.

Ivo Svetina (2000) je svojo odločitev za dramtizacijo *Barda Todola* utemeljil v razmišljanju *Uganka naj uganke rešitev bom*. Govori o »tveganem poskusu«, ki posega v mistično besedilo lamaizma. Vendar pa je bil namen jasen: s pomočjo pesniškega jezika uprizoriti potovanje skozi Zasmrtje, kjer se mora slehernik soočiti z nezmotljivim zakonom karme. Dramatik poudarja, da ga je k tibetanski mistiki vodil umik od metafizičnega dualizma, izstop iz »kartezijanske logike«.

Spremno besedo k zadnji drami Daneta Zajca je napisal Aleš Berger. Opozoril je na »igro senc«, ki poteka onstran resničnosti, med prividi in mitološkostjo, čeprav dramski junaki ohranjajo svoje človeške lastnosti. Poudari, da v diskurzivnem jeziku ne more razpravljati o svetu in času, ki v realni zaznavi nista več prisotna.

Predgovor k prvemu prevodu *Barda Todola* je napisal lama Anagarika Govinda. Izpostavil je temeljne misli mističnega besedila, ki so tuje zahodnemu mišljenju in njegovi ujetosti v metafizični dualizem. Uvodna misel se glasi, da umirajoči ne more upati na spokojno slovo, če so v zavesti še vedno prisotna negativna čustva jeze, sovraštva, zavisti. V bivanjskem času smo samo smrtniki; to pomeni, da je smrt naravni del življenja – ne moremo je spremeniti, lahko jo samo sprejmemo. Ker je smrt le drugačna oblika življenja, ni v zemeljskem bivanju nobenega živega bitja, ki se ne bi vrnilo iz smrti. Tisto, kar imenujemo rojstvo, je samo druga stran smrti.

Namen *Barda Todola* je karmatska osvoboditev v Zasmrtju. *Bardo Todol* je pot, kako naj se pokojnik osvobodi negativne karme, zaradi katere je postal suženj lastnega ratia.

V Zasmrtju se mora odločiti: ali ostati zasuznjen ali sprejeti duhovno osvoboditev. *Bardo Todol* je mistična večšina, ki bo umrlega najprej pripeljala do stopnje njegove prve smrti. To pomeni, da mora človek najprej umreti za svojo preteklost, za svoj stari ego, preden lahko vstopi v novo duhovno življenje; lahko se odrešil vezi karme – zrcalne slike vseh dejanj zemeljske eksistence.

Karmatska videnja se pojavijo v vmesnem stanju med smrtjo in ponovnim rojstvom – v t. i. Zasmrtju. Prevajalec *Barda Todola*, sinolog Evans - Wentz, je analiziral psihologijo bardičnih videnj in se posvetil tudi Zasmrtju, stanju prehoda, ko se začnejo pred pokojnikom vrstiti simbolični prividi, kajti človekova zavest vse miselne oblike vizualizira v podobe pozitivnih in negativnih božanstev. Tibetanska mistika razume fazo Zasmrtja kot izjemno odločilno, saj se pred umrlim pojavi vsa groza bivanja, pokojni pa ima še vedno občutek lastnega telesa. Ko doume, da je izgubil svoje zemeljsko telo, ga v obupu začne iskati in vstopi v bardo vnovičnega rojstva, na »kolo življenja«, v novo trpljenje. Prividi pozitivnih in negativnih božanstev so odbleski karme. Treba pa je poudariti, da so negativna »srd prinašajoča božanstva« personifikacija ratia, ki mu je bil človek pokoren v svojem zemeljskem bivanju. Bistvo *Barda Todola* je v tem, da človek v bardičnem telesu vidi pred seboj svojo celotno karmo in se s pomočjo mističnih besed odreče zemeljskemu bivanju ter stopi na pot Razsvetljenja.

Podoba Zasmrtja je v Svetinovi drami *Tibetanska knjiga mrtvih* zasnovana kot strašna izkušnja pokojnika z negativno karmo. Kljub grozi, ki jo prinašajo božanstva jeze, se umrli ne more odreči strastem zemeljskega življenja, zato je določen za ponovno rojstvo in dobi ime Bukri (Sin, ki prihaja). Glas, ki vodi Bukrija po Zasmrtju, je glas Učitelja; v drami ima funkcijo posvečenca, ki skuša pokojniku pomagati, da bi stopil na pot Luči. Toda Bukri ostane ujet v pasteh samsare, čeprav se bo ponovno rodil kot morilec lastnega sina.

V dramaturškem pogledu je Zasmrtje zasnovano kot prostor menjajočih se senc bardičnih teles, med katere vstopajo različna božanstva, ki so miselna projekcija karme. Zasmrtje je tudi prostor barvne in zvočne simbolike, ki dopolnjujeta bardična videnja. Sence so v drami zamišljene kot bardična telesa, ki nimajo z zemeljskim telesom več ničesar skupnega.

Učitelj skuša Bukrijevo bardično telo varno pripeljati na pot Luči, saj mora pokojni ponovno doživeti zemeljsko bivanje, vendar na »drugačen, strašen način«. Negativna karma, ki ga je vodila v samsari, se v Zasmrtju pojavlja kot vizija božanstev, ki so personifikacija Bukrijevega sovraštva, ljubosumja, sebičnosti, kratka, vseh negativnih čustev, ki so ga vodila, da je postal morilec svojega sina. Bukri skuša ubežati pred božanstvi, ki se imenujejo »Šestero jedkih strupov«, vendar ne najde izhoda, kajti jedki strupi so on sam, ki ni nikdar pomislil, da se bo moral v smrti soočiti sam s seboj. Prihodi novih zlih božanstev se stopnjujejo glede na junakove življenjske odločitve in med vsemi vizijami je najstrašnejši prihod božanstev, ki se imenujejo »Tisti iz sveta divjih«. V simbolnem pogledu so ta božanstva Bukrijeve odločitve, ki jih je vodil ratio, ko mu je ukazoval: »Zakolji! Zakolji! Ker to je beseda, ki ima moč!« (Svetina 1992: 43.) Zadnji privid predstavljajo živalska božanstva. Njihov prihod je izjemno ekspresiven zaradi zvočnih učinkov laježa, rjojenja, skovikanja. Besedje teh božanstev je vezano na drastične glagole živalskega uživanja hrane, ki v simbolnem pomenu ponazarjajo krutost Bukrijevega zločina.

Vendar Zasmrtje ponuja pot Odrešitve, če hoče pokojnik v sebi začitati goro Meru, ki jo tibetanska mistika imenuje »človekov spiralni steber«. Gora Meru, simbol budistične Praznine in Nirvane, je tudi domovanje Jame, Gospodarja smrti, ki bo pokojnika še poslednjič vprašal, kako je bil v zemeljskem bivanju pokoren ratiu. Srečanje z Jamo je poslednje srečanje z grozo Zasmrtja. Svetinova drama se konča kot ponovno rojstvo Bukrija – morilca, ki se ni želel odreči privlačni moči ratia.

Dogajalni prostor Zajčeve drame *Jagababa* je Zasmrtje, prostor senc, prividov, zvokov, prepletanja barv, teme in svetlobe. Dramski junaki se gibljejo na svetlobni črti, ki je podobno kot v Svetinovi drami časovni most med bivanjem in nebivanjem. Vloga mistika je namenjena pesniku Gregorju; dramske junake opozarja na destruktivno moč ratia, ki je usmerjal karmo predvsem v odločilnih zgodovinskih situacijah.

Za razliko od Svetinove drame je Zajčeva delo usmerjeno v domačo mitologijo o divji jagi in Jagibabi. Mitološka bitja opravljajo enako funkcijo kot Svetinova božanstva, ki so značilna za vzhodno kulturo. Stična točka obeh dram pa je v sporočilu, da se nihče od smrtnikov ni odrekal moči ratia. Svetinov junak Bukri ter Zajčevi oglarji ostanejo ujeti v pasteh Zasmrtja, ki so simbolično prikazane kot neprehodne prepadne stene. Edina izjema je oglar in pesnik Gregor. Čeprav je Zajčeva drama nedokončana, je Gregor vendarle predstavljen kot junak, ki se lahko zaradi svojega zemeljskega trpljenja mirno sooči z Gospodarjem smrti, ki ga v drami simbolizira Jagababa.

Zajčeva drama je prikaz smrtnega plesa sovraštva, pohlepa in nasilja; v divji vrtinec strasti so ujeti oglarji Matjaž, Voranc, Nace, Tevž, Tilen in Janez ter celo junakinja Dekelca, naivna žrtev svoje prebujajoče se erotike. Elementi negativne karme vstopajo v dogajanje kot pripoved o strašnih dejanjih iz sovraštva, ljubosumja in pohlepa.

Tevža in Naceta je usodno povezala vihar na zimska noč, v kateri sta se borila za preživetje. V snežnem metežu je Tevž omagal in Nace ga je pustil samega na skalnem previsu, kjer so ga našli prepozno. Sovraštvo med njima je imelo svoje korenine v erotičnem razmerju med Nacetom in Tevževo ženo Minko. Oglar Matjaž se mora v Zasmrtju soočiti z zločinom nad Tilnovim sinom. Človeški pohlep je zaznamoval tudi usodi Voranca in Janeza. Voranc si je prilastil Janezovo imetje po tragični smrti sosedu, ki ga je zasul plaz. Ena izmed žrtev pohlepa je bil tudi Tinač, ki ga je skupina oglarjev potisnila z glavo v sneg, da je počasi in mukoma umiral.

V zemeljskem življenju so bili vsi dramski junaki oglarji, njihov dom je bila oglarska kopa, temna gmota, ki je v drami simbol htoničnega. Vizije, ki so odraz njihovega zemeljskega bivanja, se pojavljajo v Zasmrtju kot mitološka prikazen Perkmandelc, ki jezdi na kozlu in s strašnim zvokom živalskih glasov naznanja prihod divje jage, ki nastopa kot negativno živalsko božanstvo. Pesemskemu besedilu divje jage je dal Zajc drugačno funkcijo kot Svetina. V besedju Perkmandelca ni nobenega drastičnega verbuma; besedilo sestavljajo krajše rimane dvovrstičnice, ki po ritmu spominjajo na otroške izštevanke in vsebujejo celo onomatopejskost in deminutive. Znotraj navidezne igrivosti pa preži smrtna zanka, skrita v resnici, da je treba za ceno krvi odstraniti vse, kar nasprotuje ratiu. Toda Zajčevi junaki ostanejo zvesti metafizičnemu ratiu; sprejmejo identifikacijo z divjo jago in kričijo tako silovito, da preglasijo celo njeno oglušujoče tuljenje.

Prihod Jagebabe, ki v drami nastopa kot Gospodar smrti, Jama, pomeni najprej preizkušnjo za Gregorja: ali se je pripravljen odpovedati samsari in stopiti na pot Razsvetljenja. Preizkus Gregorjeve duhovne moči poteka na prepadnih stenah gore; Gregor mora po skalnih razpokah z Dekelco zaplesati poročni ples, tako da bosta objeta priplesala do vznožja stene. Dekelca se prestraši in pobegne, Gregor pa sam prepleše smrtno steno. K Jagibabi pristopi obtolčen in krvav, vendar kot zmagovalec. S trpljenjem je premagal negativno karmo, ki ga je priklepala k utvaram zemeljskega bivanja. S krvavim smrtnim plesom se je osvobodil senc Zasmrtja.

Simbolika visoke gore s prepadnimi stenami, kjer se dogodi Razsvetljenje, je povezana z goro Meru, domovanjem Gospodarja smrti. Jagababa prihaja z gore, da bi opozorila sence v Zasmrtju, naj se odrečejo negativnim dejanjem zemeljskega bivanja. Mitološko božanstvo Jagababa je sicer ženska iniciacija, vendar nastopa v drami kot moško božanstvo Jama, kar se kaže v morfemskih podobah atributov in verbumov, ki se

nanašajo na videz, prisotnost in akcijo tega mitološkega bitja. Zadnji prizor nedokončane drame je namenjen plesu Jagebabe in Dekelce, tragične junakinje, ki simbolizira »telo želje« – varljivo strast eksistence. Junak Gregor izgubi svoje bardično telo in stopi na pot Osvoboditve; v zadnjem prizoru jo simbolizira tenak dim, ki se dvigne iz Zasmrtja.

Prispevek je želel predstaviti povezanost sodobne slovenske dramatike s tibetansko mistiko ter posebej izpostaviti vprašanje smrti in posmrtnega stanja v Zasmrtju. Svetinovi in Zajčevi drami predstavlja izhodišče »tibetanska sveta knjiga življenja in smrti«; obema so skupna spoznanja o uničujoči moči metafizičnega ratia, ki je oblikoval karmo dramskim junakom v času njihovega zemeljskega bivanja. Umetnikoma so identična spoznanja o Zasmrtju, bardičnih prividih in tudi o tragiki ponovne vrnitve na »kolo življenja«. Poudariti je treba, da je Svetinovo besedilo prežeto z množico mističnih pojavov in z bogatim posegom v budistično kozmologijo. Zajčeva drama pa kljub simboliki, trdno zasidrana v tragiki pohlepa in sovraštva, ostaja v vsakdanji človeški majhnosti kot trpko spoznanje Gregorja, dramatika, ki je v zadnji drami upesnil svoje soočenje z Gospodarjem smrti.

Viri in literatura

- EVANS - WENTZ, Walter Yeeling (ur.), 1994: *Tibetanska knjiga mrtvih*. Ljubljana: Mihelač.
- GOVINDA, Anagarika, 1987: *Tibetanska mistika*. Beograd: Grafos.
- PONIŽ, Denis, 1992: Ivo Svetina: Tibetanska knjiga mrtvih, Mihelač, 1992: ex oriente lux. *Delo* 34/191 (20. 8. 1992). 5.
- SVETINA, Ivo, 1992: *Tibetanska knjiga mrtvih*. Ljubljana: Mihelač.
- SVETINA, Ivo, 2000: Uganka naj uganke rešitev bom. *Sodobnost* 48/7–8. 1179–1203.
- TOPORIŠIČ, Tomaž, 1992: »Lepi prizori, upri- zarjani za mrtve«: Ivo Svetina: Tibetanska knjiga mrtvih ... *Naši razgledi* 41/17. 570.
- ZAJC, Dane, 2007: *Jagababa*. Ljubljana: Študentska založba.